

Rod i klimatske promene

PRIRUČNIK ZA TRENING

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
Министарство
заштите животне средине

United Nations Entity for Gender Equality
and the Empowerment of Women

Empowered lives.
Resilient nations.

Rod i klimatske promene

PRIRUČNIK ZA TRENING

Impresum

ROD I KLIMATSKE PROMENE - priručnik za trening

Priručnik pripremile:

Višnja Baćanović
Jasmina Murić

Lektura: Katarina Krajnović

Prevod: Ivana Martinović Barbul

Grafičko oblikovanje i dizajn: Jovan Nestorović, DNK Creative Studio

Štampa: DMD Štamparija d.o.o.

Tiraž: 200 primeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji - Narodna biblioteka Srbije, Beograd

305-055.1/.2(035)

551.583-055.2(035)

БАЋАНОВИЋ, Вишња, 1981-

Rod i klimatske promene : priručnik za trening / priručnik pripremile

Višnja Baćanović, Jasmina Murić ; prevod Ivana Martinović Barbul]. -

Beograd : UN Women, 2018 (Beograd : DMD). - 55, 55 str. : graf. prikazi, tabele ; 21 x 26 cm

Nasl. str. prištampanog prevoda: Gender and Climate Change. - Oba rada štampana u međusobno obrnutim smerovima. - Tiraž 200. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 48-50.

ISBN 978-86-900100-1-1

1. Мурић, Јасмина, 1972- [аутор]

а) Родна равноправност - Приручници б) Климатске промене - Жене - Приручници

COBISS.SR-ID 267156492

PARTNERI

РЕПУБЛИКА СРБИЈА

Министарство
заштите животне средине

Empowered lives.
Resilient nations.

DONATOR

Ova publikacija objavljena je uz podršku Agencije za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena (UN Women). Stavovi u ovoj publikaciji pripadaju isključivo autorkama, i ne predstavljaju nužno stavove UN Women, Ujedinjenih nacija, ili bilo koje druge organizacije pod okriljem Ujedinjenih nacija.

Sadržaj

1. Uvod	5
2. Sadržaj priručnika	9
3. Osnovni pojmovi: rod, rodne uloge i stereotipi	13
4. Ključni rodni aspekti klimatskih promena	19
4.1. Rodna pitanja u prevenciji klimatskih promena	24
4.2. Rodna pitanja u adaptaciji na posledice klimatskih promena	25
5. Pravni i strateški okvir	29
6. Uvođenje rodne perspektive u politike i programe u oblasti odgovora na klimatske promene.....	35
7. Rodno neutralne i rodno odgovorne politike i programi	41
Reference i izvori:	48
PRILOG 1: Rodna ravnopravnost i rodna perspektiva u radu Zelenih saveta	51
PRILOG 2: Dizajn treninga	53

Lista akronima

CEDAW – Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena

COP – Svetske konferencije o klimatskim promenama (Climate Change Conference(s))

MDG – Milenijumski ciljevi razvoja

ROB – Rodno odgovorno budžetiranje

SDG – Ciljevi održivog razvoja

UN – Ujedinjene nacije

UNEP – Program Ujedinjenih nacija za zaštitu životne sredine

UNFCCC – Okvirna konvencija Ujedinjenih nacija o promeni klime

UNCED – Konferencija Ujedinjenih nacija o životnoj sredini i razvoju (Konferencija u Rio de Žaneiru, 1992.)

UNDP - Program Ujedinjenih nacija za razvoj

UNHCR – Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbeglice

UN Women – Agencija Ujedinjenih nacija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena

1. Uvod

Rodna ravnopravnost je ravnopravno učešće u svim sferama javnog i privatnog života, odnosno ravnopravna raspodela moći i odgovornosti između muškaraca i žena. Po definiciji Ujedinjenih nacija (UN), rodna ravnopravnost se odnosi na „jednaka prava, odgovornosti i mogućnosti muškaraca i žena, dečaka i devojčica”¹. Ona je deo šireg koncepta ljudskih, odnosno ženskih ljudskih prava, antidiskriminacije i ravnopravnosti uopšte.

Polazna osnova je da muškarci i žene imaju različite (rodne) uloge, koje se usvajaju socijalizacijom i da te rodne uloge dominantno oblikuju svakodnevni život, ali i mogućnosti za zapošljavanje, učešće u odlučivanju, korišćenje vremena, (celoživotno) učenje, bezbednost, potrebe i korišćenje usluga u lokalnoj zajednici. Rodne uloge utiču na položaj žena i muškaraca u društvu i time što oblikuju interesovanja, veštine koje je očekivano da muškarci i žene imaju i stiču, podelu poslova u domaćinstvu, podelu poslova na tržištu rada i obrazovnih profila na „muške i ženske”.

Postizanje rodne ravnopravnosti je jedan od Globalnih ciljeva održivog razvoja, a definisana je i u dokumentima Evropske unije i Ujedinjenih nacija od kojih su neki (kao na primer Konvencija Ujedinjenih nacija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena - CEDAW²) i pravno obavezujući za Srbiju.

Povezivanje klimatskih promena i roda i rodne ravnopravnosti deluje „nelogično”, jer se pitanje klimatskih promena vidi pre svega kroz tehničke i tehnološke aspekte i procese, a uloga i uticaj ljudi se ograničavana „podizanje svesti”. Ipak, klimatske promene imaju direktne i indirektno posledice na život ljudi (kroz uticaj na vremenske uslove, vanredne situacije i elementarne nepogode, biodiverzitet i dostupnost prirodnih resursa, načine korišćenja vode i energije) i zahtevaju, s jedne strane adaptaciju, a sa druge prevenciju odnosno smanjivanja uticaja (pre svega emisije CO₂) koji dovode do klimatskih promena.

Klimatske promene, osim što su jedan od najvećih izazova u oblasti zaštite životne sredine i savremenog razvoja, mogu da imaju značajan uticaj na postojeće neravnopravnosti, uključujući rodnu i isto tako, mogu da imaju negativan uticaj na programe ostvarivanja ravnopravnosti, unapređenja položaja žena, smanjenje siromaštva i socijalne isključenosti. Na klimatske promene negativno deluju i donošenje odluka i podrška programima i politikama koji isključuju ili zanemaruju razvoj ekonomskih aktivnosti žena koje imaju manje negativnih posledica na životnu sredinu, potrebe i perspektivu žena u urbanom planiranju, organizaciju javnog transporta. Sa druge strane, razvoj koji bi bio u skladu sa principima zaštite životne sredine, a koji zahteva nova znanja, veštine, informacije, tehnologije, ukoliko ne uključi žene i ranjive grupe, dovešće do reprodukcije i produbljenja postojećih neravnopravnosti.

Zbog toga je na međunarodnom nivou, pre svega u okviru Ujedinjenih nacija, uvođenje rodne perspektive u odgovor na klimatske promene prepoznato kao neophodnost i obaveza. To znači da politike i programi u oblasti poljoprivrede, (zelene ekonomije), urbanog planiranja, izgradnje, javnog transporta, energetike i sličnog, treba ne samo da doprinesu neutralisanju faktora koji dovode do klimatskih promena, nego i da uključe rodnu perspektivu. Isto tako, programi i politike odgovora, prevencije i prilagođavanja ljudi na posledice klimatskih promena (kao što su suše, poplave, UV zračenje i sl.) trebalo bi da budu jednako efikasni i za muškarce i za žene.

Na konferenciji o klimatskim promenama u Marakešu (COP 22), potpisnice Okvirne UN konvencije o klimatskim promenama (UNFCCC) složile su se oko neophodnosti integrisanja rodne perspektive u sve mere i aktivnosti. Na konferenciji o klimatskim promenama u Bonu održane 2017. godine (COP 23), usvojen je i Akcioni plan za rodnu ravnopravnost u akcijama u oblasti klimatskih promena³.

1 - <https://trainingcentre.unwomen.org/mod/glossary/view.php?id=36&mode=letter&hook=G>

2 - <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>

3 - https://unfccc.int/sites/default/files/cp23_auv_gender.pdf

3 - https://unfccc.int/sites/default/files/cp23_auv_gender.pdf

Za uključivanje rodne perspektive je, osim razvijanja pravnog i strateškog okvira, smernica i alata, potrebno i da oni koji promišljaju, kreiraju i sprovode politike povećaju znanje i razumevanje o rodnim aspektima klimatskih promena: zašto je rodna ravnopravnost uopšte važna i kakve veze pol odnosno rod, ima sa klimatskim promenama i šta uvođenje rodne perspektive predstavlja u praksi, kako se aktivnosti na uvođenju rodne perspektive u politike i programe u oblasti životne sredine ne bi svodile na „prebrojavanje” odnosno kvantitativnu zastupljenost žena i muškaraca.

Proizvodnja znanja i kapaciteta, u najvećoj meri posredstvom UN agencija i drugih međunarodnih organizacija, uključuje primere iz zemalja u razvoju, kao što su zemlje u Aziji ili Africi, gde se i prirodne, ali i društvene okolnosti značajno razlikuju u odnosu na Jugoistočnu Evropu, što pojačava otpore i utisak da je pitanje rodne ravnopravnosti „nametnuto” i irelevantno.

Ovaj materijal nastao je sa ciljem da unapredi razumevanje rodnih aspekata u klimatskim promenama. Namenjen je stručnoj i zainteresovanoj javnosti, a pripremljen je i organizovan⁴ kao program za trening za predstavnike i predstavnice institucija i državne uprave, pa se može koristiti kao izvor informacija za pripremu praktičnih obuka, ali i kao vodič za uvođenje rodne perspektive u programe i projekte.

4 - Materijal je organizovan po poglavljima i uključuje primere za praktične vežbe tokom obuke, kao i dizajn treninga, sa predviđenim trajanjem i opisom sesija. Ovo je materijal za dvodnevni trening, ali ga je u zavisnosti od potrebe moguće prilagoditi u smislu trajanja ili izbora tematskih celina.

2. Sadržaj priručnika⁵

⁵ - Tabelarno prikazan dizajn treninga, sa kratkim opisom sesija dat je u Prilogu 2.

Priručnik i trening imaju za cilj da unaprede razumevanje i informisanost o:

1. **Razumevanju rodnih uloga, rodnih stereotipa i njihovog uticaja na kreiranje i rezultate javnih politika i mera i obrnuto, mogućnosti izmene rodni odnosa i položaja žena i muškaraca kroz javne politike;**
2. **Rodnim pitanjima relevantnim za aktivnosti i politike u oblasti suzbijanja i odgovora na klimatske promene i njihove posledice;**
3. **Aktivnostima koje je moguće preduzeti na uvođenju rodne perspektive u politike i programe u oblasti klimatskih promena.**

Priručnik je organizovan po tematskim celinama treninga.

Osnovni pojmovi, rodne uloge i stereotipi: sesija u kojoj se kroz vežbe i praktične primere, ali i prezentaciju definicija i ključnih pojmova, ukazuje na ključne oblike neravnopravnosti, njihove uzroke i posledice, odnosno na to kako rodni stereotipi oblikuju rodne uloge (prakse), a kako one utiču na položaj i način života žena i muškaraca, a time i na razvoj u celini.

Ključni rodni aspekti u klimatskim promenama: sesija u kojoj se diskutuju i prezentuju ključni uticaji rodni uloga i odnosa na **izloženost muškaraca i žena** posledicama klimatskih promena, kao i **uloga žena** u adaptaciji na klimatske promene. U ovom odeljku argumentuje se relevantnost rodno osetljivog pristupa i značaja roda, položaja žena i muškaraca na adaptaciju, ali i druge aspekte klimatskih promena. Osim ukazivanja na generalne rodno uslovljene faktore koji utiču na odgovor na klimatske promene (i obrnuto), posebno su istaknuti oni koji su relevantni u prevenciji klimatskih promena i adaptaciji na klimatske promene (u različitim sektorima).

Pravni i strateški okvir: ova sesija sadrži pregled ključnih dokumenata u oblasti klimatskih promena i aspekte koji se odnose na uključivanje rodne perspektive, pre svega u međunarodnom okviru, ali i kao načela koja bi Srbija trebalo da ugradi u nacionalni zakonski i strateški okvir i mere koje planira i sprovodi. U ovom odeljku prikazani su dokumenti koji se odnose na zaštitu životne sredine, održivi razvoj, ali i specifično na klimatske promene, kao što je Akcioni plan za rodnu ravnopravnost u okviru primene UNFCCC.

OTVARANJE SEMINARA

Osim predstavljanja ciljeva treninga i agende, ova sesija podrazumeva dogovor o pravilima rada (koja često zaboravimo), kao i predstavljanje učesnika i učesnica. Za predstavljanje se u literaturi mogu naći brojni načini koje svakako treba prilagoditi ciljnoj grupi.

Tokom uvodne sesije, ukoliko je predviđena, učesnici mogu popuniti ulazni test, koji zajedno sa izlaznim, a koji se popunjava na kraju, može da posluži merenju napretka, odnosno povećanja znanja.

Uvođenje rodne perspektive u politike i programe u oblasti klimatskih promena je odeljak koji se odnosi na načine i mogućnosti za primenu međunarodnih normi, ali i odgovor na identifikovane rodne aspekte. Osim definicije pristupa, prikaza alata i koraka u uvođenju rodne perspektive, prikazani su i praktični primeri u različitim oblastima. Ključno je unaprediti razumevanje o mogućnostima za rodno odgovorne intervencije u oblasti koja na prvi pogled deluje rodno neutralna – odnosno da ima isti uticaj i značaj i za žene i za muškarce. Zbog toga je jedan od segmenata posvećen upravo razumevanju rodno neutralnih, rodno odgovornih i rodno transformativnih mera, kako bi se uvideli potencijali za intervencije koje osiguravaju ili unapređuju rodnu ravnopravnost.

U ovoj sesiji razmatraju se moguće mere u okviru trenutnog pravnog i strateškog okvira u Republici Srbiji, na nacionalnom i lokalnom nivou, kako bi se identifikovale mogućnosti za praktičnu primenu znanja⁶.

U okviru svake od sesija u posebnom odeljku dati su primeri vežbi i uputstva za facilitatorke i facilitatore treninga.

6 - Ova sesija može biti prilagođena kontekstu i politikama u drugim zemljama.

3. Osnovni pojmovi: rod, rodne uloge i stereotipi

Ključne tačke u ovoj sesiji jesu razumevanje roda i rodnih stereotipa i uloga, kao i načina na koji oblikuju svakodnevni život, mogućnosti i položaj u javnoj i privatnoj sferi.

Razumevanje rodnih stereotipa može se obraditi različitim vežbama: na primer da se učesnici podele u parove i da se sete tipičnih instrukcija koje su dobijali kao deca, imajući u vidu njihov pol: „ti si dečak, nemoj da plačeš“, „nemoj da se penješ na drvo, ti si devojčica“, i da se kasnije u diskusiji navedu primeri posledica toga u svakodnevnom životu. Na primer, manja spretnost devojčica i žena ili lošije upravljanje emocijama kod muškaraca.

Ova tema može da se obradi i putem vežbe „Pravi muškarac - Prava žena“ gde učesnici, svako za sebe, treba da na samolepljivim papirićima napiše osobine pravog muškarca, odnosno prave žene, onako kako ih oni vide, odnosno šta bi to značilo u društvu, i da ih zalepe na tablu.

Na kraju se pročitaju odgovori i o njima se diskutuje sa celom grupom.

Ljudi se uglavnom⁷ rađaju kao devojčice i dečaci, odnosno kao muškarci i žene, i osim boje odeće koju nose („plavo i roza”), time su određena poželjna interesovanja, hobiji, osobine, izbor zanimanja, način ponašanja. Sve ovo zajedno čini rodnu ulogu.

- Rodne uloge su zbir karakteristika, načina ponašanja, stavova, aktivnosti, normi, obaveza i očekivanja koje određeno društvo ili kultura dodeljuje i zahteva od osoba s obzirom na njihov pol;
- Rodne uloge uče se u procesima socijalizacije i odrastanja; rodna pravila usvajaju se od kulture, roditelja, vršnjaka, škole, medija, običaja, religije, tržišta, umetnosti;
- Povezane sa rodnim stereotipima.

Trostruke rodne uloge

REPRODUKTIVNE

1. Vezane za rađanje i podizanje dece
2. Rad u domaćinstvu (neplaćeni rad)
3. Uloga majke, oca, domaćina, supruge

PRODUKTIVNE

1. Plaćeni posao
2. Očituju se kroz rodnu segregaciju zanimanja
3. poželjna zanimanja, muški i ženski poslovi

U JAVNOJ SFERI

1. One koje se kreiraju i održavaju u javnoj sferi, u okviru zajednice, izvan domaćinstva
2. „Zvezde”, učešće u politici, popularna kultura

⁷ - „Interseks” je opšti pojam koji se koristi za različita stanja, po kojima je osoba rođena sa reproduktivnom ili anatomijom polnih organa koja nije u skladu sa tipičnim definicijama muškog ili ženskog.

POL - biološke, anatomske i fiziološke osobine koje se razlikuju kod muškaraca i žena i koje su uglavnom nepromenljive, iste u svim vremenima i svim prostorima.

ROD - skup društveno uslovljenih osobina pripadnika jednog pola, nastao verovatno s prvobitnom podelom rada, opstao i kada je izgubio originalnu funkciju i to kao instrument politike polova pri čemu se, zahvaljujući prividnoj prirodnosti, obnavlja u procesu odrastanja i vaspitanja.

Rodna neravnopravnost ne nastaje od prostog razlikovanja između polova, odnosno rodova, nego različitog vrednovanja i percepcije muškosti i ženskosti, odnosno rodnih režima:

„Rodni režimi su relativno strukturirani odnosi između muškaraca i žena, muškosti i ženskosti, u institucionalnom i vaninstitucionalnom okruženju, na nivou diskursa i na nivou praksi” (M. Blagojević Hjuson, 2012⁸).

Karakteristi rodni režima predstavljaju kontekst u kome se uspostavljaju intimni porodični i partnerski odnosi, utemeljeni na odgovarajućim odnosima moći i rodnim ulogama.

- Rodna ravnopravnost znači odsustvo diskriminacije na osnovu pola/roda. Znači jednaka prava u društvenom, ekonomskom, političkom životu i znači poštovanje ljudskih prava žena i muškaraca kao i mogućnost da u potpunosti razvijaju svoje potencijale i interesovanja, bez obzira na rodne stereotipe i uloge, kao i da žive u slobodnom i podržavajućem okruženju.

Kao ilustracija ovih uzročno posledičnih odnosa učesnici mogu uraditi vežbu „tumačenja” statističkih podataka. U malim grupama, učesnici analiziraju statističke podatke o položaju žena i muškaraca sa zadatkom da navedu:

- *Koji rodni stereotipi su doveli do ovakve distribucije podataka?*
- *Koje su posledice na položaj muškaraca i žena?*

U nastavku su dati primeri:

1. *U Savetima mesnih zajednica ima 13% žena, a na čelu Saveta 4%;*
2. *96% onih koji napuste posao dobrovoljno, zbog brige o deci ili o zavisnim članovima/cama domaćinstva su žene;*
3. *8 od 10 nepismenih osoba su žene, od čega je većina starija od 65 godina;*
4. *Od 98% poginulih vozača na Koridoru 10 su muškarci.*

Diskriminacija žena (kao i drugih grupa) može biti, iako nije uvek, direktna. Direktna diskriminacija je, na primer, kada kompanija ne zaposli ženu zbog njene očekivane reproduktivne rodne uloge. Diskriminacija može biti i indirektna, kada su pravila takva da isključuju muškarce ili žene: na primer, boravak sa decom tokom lečenja u bolnici dozvoljen je samo majkama ili ženskim rođacima. Ali je diskriminacija nekad i sistemska, odnosno strukturna, kada do nje dovode rodne uloge koje neke resurse, položaje ili mogućnosti čine nedostupnim muškarcima ili ženama. Ona je često vidljiva kada su u pitanju osobe sa invaliditetom: kada objekti nisu pristupačni, nemaju rampe ili lif-

8 - „Rodni barometer u Srbiji – razvoj i svakodnevni život”, 2012.
<http://www.eiz.hr/wp-content/uploads/2014/03/Rodni-barometar-u-Srbiji-web-istovi1.pdf>

tove. Nema direktne ili „namerne“ diskriminacije, ali je osobama sa invaliditetom onemogućeno da koriste objekat ili uslugu. Prepreke ne moraju biti fizičke: kulturni obrasci i norme takođe utiču na dostupnost odnosno nedostupnost dobara, usluga, prostora i slično. Žene ređe voze kola, pa je ukidanje autobuskih linija između seoskih i gradskih sredina nepovoljnije za žene, nego za muškarce. Uslovi za napredovanje koji uključuju dugoročne obuke, a na koje žene zbog rodnih uloga brige o deci i domaćinstvu ne mogu uvek da odu, predstavlja primer sistemske neravnopravnosti. Sistemska neravnopravnost, odnosno diskriminacija, nastaje onda kada se specifične potrebe jedne grupe ili specifičan položaj, uslovljen ovde rodnom ulogama, ne prepoznaje i ne uzima u obzir.

Sistemska neravnopravnost može biti i to da se, zbog rodnih stereotipa, muškarci retko odlučuju za korišćenje roditeljskog odsustva, odnosno odsustva radi nege deteta (što takođe doprinosi direktnoj diskriminaciji mladih žena iz prvog primera) ili što u slučaju bolesti deteta, majke uzimaju bolovanje, što im smanjuje platu, na mesečnom nivou ili negativno utiče na mogućnost napredovanja.

Zbog toga su, osim zakonskih rešenja (kojima se garantuje ravnopravnost i zabranjuje diskriminacija ili daje pravo glasa ženama i osnovna škola postaje obavezna), potrebne i dodatne mere kojima bi se mogućnosti muškaraca i žena izjednačile, odnosno neutralisala neravnopravnost koja proističe iz rodnih stereotipa i uloga. Jedna od strategija jeste politika jednakih mogućnosti – afirmativne mere. Na primer kvote za žene u politici, ili podsticaji za očeve da koriste odsustvo radi nege deteta, kojima se nastoji postići željeno stanje dok se ne stvore sistemski preduslovi. Republika Srbija Ustavom garantuje ravnopravnost svih građana i građanki i predviđa primenu politika i mera jednakih mogućnosti koje se ne smatraju diskriminacijom. Na primer, dodatni poeni za žene prilikom zapošljavanja ne predstavljaju diskriminaciju muškaraca ili kvote za upis romskih studenata i studentkinja ne predstavljaju diskriminaciju neromskih studenata i studentkinja.

Međutim, da afirmativne mere ne bi bile potrebne, neophodno je transformisati rodne uloge i obrasce koji dovode do neravnopravnosti i sprečiti reprodukciju neravnopravnosti u svim politikama, na svim nivoima. Ovaj pristup – uvođenje rodne perspektive (engl. *gender mainstreaming*) je najmlađa strategija za postizanje ravnopravnosti.

4. Ključni rodni aspekti klimatskih promena

Zašto je rod i rodna ravnopravnost relevantna u klimatskim promenama i na koji način rod i rodne uloge utiču na izloženost posledicama klimatskih promena?

U okvirnoj konvenciji Ujedinjenih nacija o Klimatskim promenama (*United Nations Framework Convention on Climate Change*⁹ (UNFCCC), **klimatske promene su definisane kao promene klima izazvane direktno ili indirektno ljudskom aktivnošću, koja utiče na sastav atmosfere i doprinose prirodnoj promenljivosti klime**¹⁰.

Izveštaj o ljudskom razvoju pokazao je da nepovoljniji položaj žena, koji se ogleda u ograničenom pristupu resursima i odsustvom iz donošenja odluka, čini žene ekstremno ranjivim na posledice klimatskih promena i klimatske promene mogu pojačati postojeće neravnopravnosti (UNDP, 2007).

Direktne posledice klimatskih promena su:

- poplave i katastrofe izazvane klimatskim promenama,
- suše,
- hladni i toplotni talasi,
- nepredvidivi vremenski uslovi i nepogode.

Koji (kratkoročno ili dugoročno) dovode do:

- nesigurnosti izvora prihoda/sredstava za život,
- ljudskih i materijalnih gubitaka,
- ograničenja prirodnih resursa,
- nedostatka vode i energije,
- oštećenja infrastrukture,
- promena u biodiverzitetu,
- posledica na ljudsko zdravlje,
- migracija,
- gubitka (obradivog) zemljišta i kulturnog i prirodnog nasleđa.

U Srbiji su od 2014. godine poplave najprepoznatljivija posledica klimatskih promena. U vanrednim situacijama je vidljivo da su najugroženije one grupe koje imaju najmanje resursa ili su u najvećoj meri zavisne od dostupnih usluga, kao što su deca, stari, bolesni, osobe sa invaliditetom, siromašni, socijalno isključeni. Različiti faktori dovode do takozvane „ranjivosti“, na siromaštvo, socijalnu isključenost, pa i ranjivost u vanrednim situacijama. To su:

- biološki (starost, invaliditet, zdravstveno stanje uključujući i trudnoću);
- teritorijalni, odnosno fizički (pa je tako seosko stanovništvo više ugroženo, nego stanovništvo u urbanim centrima);
- ekonomski (siromašniji su više izloženi rizicima, jer imaju manje resursa i manje mogućnosti za oporavak);
- socijalni (kao što su obrasci i norme, načini života u porodici, diskriminacija, dostupnost usluga i sl.);
- znanje i informacije (veštine, kao što su plivanje, načini i kanali informisanja, obuka iz prve pomoći i slično);
- politički – kroz učešće u odlučivanju i politička moć i socijalna uključenost generalno.

Određene grupe, pre svega žene, stari, Romi imaju više osnova ranjivosti. Žene su češće siromašne, češće žive u samačkim domaćinstvima, posebno stare žene ili same sa decom, ređe imaju kola, traktore, čamce, ušteđevinu; manje su sklone da samostalno, bez muškarca (supruga, oca, brata) donose odluke, ređe znaju da plivaju. Ovo se naravno ne odnosi na sve žene, ali rod utiče na mogućnosti i situacije koje nas čine ranjivim.

9 - <https://unfccc.int>

10 - Više o Konvenciji i nacionalnim merama ublažavanja je dostupno na linku: <http://www.klimatskepromene.rs/obaveze-prema-un/unfccc/>

Na primer, neposredno nakon vanrednih situacija nisu funkcionisali vrtići i škole i žene su morale da ostanu da čuvaju decu, što znači da nisu mogle da rade, a time i da zarađuju sredstva za život, dok su muškarci mogli da idu i da obavljaju poslove od kojih mogu da ostvare neku zaradu. Takođe, nakon vanrednih situacija, neke firme nisu radile, na primer prodavnice ili kafici, u kojima žene čine većinu zaposlenih (i žene više rade neformalno što znači da nemaju sigurnu platu, zdravstveno i socijalno osiguranje), a fizički poslovi koji su mogli biti plaćeni su dostupniji muškarcima nego ženama¹¹.

Nekoliko studija je pokazalo da su stope smrtnosti u katastrofama veće za žene nego za muškarce, što takođe može biti uslovljeno socijalno determinisanim razlikama u ranjivosti muškaraca i žena. Nakon azijskog cunamija 2004. godine, međunarodna organizacija Oxfam je utvrdila da su u nekim selima u Indoneziji i u nekim delovima Indije, žene činile i preko 70% žrtava. U ciklonu 1991. je poginulo 140 hiljada ljudi u Bangladešu, od čega su 90% bile žene i devojčice (Oxfam, 2010¹²).

Najpoznatija studija o rodu i katastrofama (E. Neumayer and T. Pluemper, 2007¹³) je na osnovu podataka iz 141 zemlje utvrdila da više žena nego muškaraca strada u katastrofama i to mlađih žena, posebno u siromašnim zajednicama, zbog rodno zasnovane diskriminacije kojoj su izložene. To znači da je ranjivost žena u vanrednim situacijama veća, dok su kapaciteti (kanali informisanja, fizička snaga i veštine, oruđa i oprema itd.) manji. Dodatno, ranjivost žena je rodno uslovljena, što znači da je izazvana rodnim normama i ulogama. Ove neravnopravnosti su zasnovane na položaju muškaraca i žena na strukturiranom nivou, ali su takođe vidljive i na individualnom nivou u vanrednim situacijama.

U toku oporavka od vanrednih situacija ili drugih neposrednih posledica klimatskih promena, rod igra značajnu ulogu, ali isto tako i u mogućnostima adaptacije na klimatske promene i drugim indirektnim posledicama klimatskih promena.

Tako prema UNHCR-u 80% migranata na svetu čine žene i deca, što ostavlja posledice i na mogućnosti za obrazovanje dečaka i devojčica.

Oblasti u kojima su rodni obrasci i odnosi najizraženiji su:

- **učešće u odlučivanju,**
- **vlasništvo i upravljanje prirodnim resursima,**
- **vlasništvo i upravljanje ekonomskim i drugim resursima (vreme, novac, znanje, veštine),**
- **podela poslova i neplaćeni kućni rad, odnosno ekonomija nege.**

11 - Rodna analiza uticaja poplava u Srbiji, Baćanović V., 2014. <https://www.osce.org/sr/serbia/135026?download=true>

12 - Gender, disaster risk reduction and climate change adaptation, Oxfam, 2010. <https://oxfamilibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/218230/ml-gender-disaster-risk-climate-change-adaptation-300310-en.pdf;jsessionid=8A4BC3117F6D69BD823A6806D2136F67?sequence=1>

13 - „The gendered nature of natural disasters: the impact of catastrophic events on the gender gap in life expectancy, 1981 – 2002”, Social Science Research Network, <http://ssrn.com/abstract=874965>

Posledice	Rodni aspekt
Nesigurnost izvora prihoda/sredstava za život	Žene su u većem riziku od siromaštva zbog manje kapitala koji imaju, nedostatka sigurnosti (zdravstvenog i socijalnog osiguranja), smanjenih mogućnosti za rad ako usluge za brigu o deci, starima ili bolesnima nisu dostupne, smanjenih mogućnosti za zaposlenje u ruralnim i nerazvijenim područjima.
Nedostatak vode i energije	Žene u neplaćenom kućnom radu direktno zavise od dostupnosti vode: na primer, ako nema struje žene peru veš na ruke, ako nema vode, donose vodu za kuvanje i pranje, žene su izloženije energetskom siromaštvu: stare žene koje žive same teže mogu da obezbede ogrev za zimu i sl.
Migracije	Žene i deca migranti su u nepovoljnijem položaju u odnosu na muškarce, i izloženiji riziku od trgovine ljudima, seksualnog i drugih oblika nasilja i eksploatacije, sa onemogućenim školovanjem i nedostupnim adekvatnim uslugama. Sa druge strane, u slučaju ekonomskih migracija muškaraca, žene ostaju same sa decom, što ih čini ranjivim na siromaštvo i socijalnu isključenost.

Žene su zadužene za pripremu hrane i od njihovih znanja i veština zavise mogućnosti za preživljavanje. Žene takođe, u poljoprivredi, većinu ekonomskih aktivnosti vezuju za preradu voća i povrća.

Žene imaju znatno manje sredstava za ulaganje u poljoprivredu, na primer u sisteme za navodnjavanje ili odvodnjavanje.

Klimatske promene imaju negativne posledice i na muškarce i na žene, ali se vrsta posledica može razlikovati. Takođe, muškarci i žene imaju različite potrebe, strategije i mogućnosti adaptacije i oporavka. Žene su značajne i kao resurs za adaptaciju i jačanje otpornosti zajednica, jer imaju znanja i veštine koje su važne za prilagođavanje i oporavak.

U adaptaciji na klimatske promene, važno je da žene, kao i muškarci, budu pripremljene, opremljene i informisane o posledicama klimatskih promena, kao i da istraživanje i priprema mera adaptacije uključi interese, potrebe i kapacitete žena i muškaraca.

Na primer, prilikom izrade programa obuka za poljoprivrednike o uticaju klimatskih promena na vrste kultura koje se uzgajaju, potrebno je uključiti i žene kako bi se obezbedilo da one dobiju potrebne informacije i znanja.

U aktivnostima koje imaju za cilj da spreče ili neutralizuju faktore koji dovode do klimatskih promena, pre svega emisiju CO₂, žene su manje zastupljene od muškaraca. Na primer, proizvodnja biomase zahleva velike površine zemljišta, a žene u Srbiji imaju u proseku do dva hektara obradive zemlje i gotovo uopšte ne koriste zemlju u državnom vlasništvu.

U zgradarstvu, odnosno građevinarstvu, žene su takođe zastupljene manje od muškaraca (12.9% zaposlenih u sektoru građevinarstva su žene, a 87,1% muškarci, a od samozaposlenih (preduzetnika) u ovom sektoru žene čine samo 1%¹⁴), kao i među energetske menadžerima ili na visokim funkcijama u oblasti energetike. Samo je jedna žena energetska menadžerka u Srbiji (po evidenciji Stalne konferencije gradova i opština iz 2017. godine). Podaci prikupljeni u projektu WISE SEE pokazali su da iako žene čine većinu zaposlenih, u Ministarstvu energetike i rudarstva ih je samo 18% na prvom nivou odlučivanja, kao i u Agenciji za energetiku Republike Srbije. U Ministarstvu zaštite životne sredine procenat žena na pozicijama donošenja odluka je 33%, ali u Agenciji za zaštitu životne sredine, na prvom nivou odlučivanja nema nijedne žene, a čine 64% zaposlenih¹⁵.

*„Publikacija **Women in Clean Energy2** navodi podatak iz studije Međunarodne agencije za obnovljive izvore energije (IRENA) iz 2016. godine da među 90 kompanija koje se bave OIE širom sveta, žene čine u proseku 35% zaposlenih, što je udeo veći nego u konvencionalnoj energetici.*

*Takođe, studija **Women in Power and Utilities (P&U) Index**, koju je sproveda kompanija EY, prati broj žena u upravnim odborima (UO) najvećih elektroprivreda na svetu prema priходу. Žene su 2016. godine činile samo 16% UO, što je bio porast od 1% tokom perioda od tri godine. Ovim tempom, zaključuju autori publikacije **Women in Clean Energy**, bilo bi potrebno 42 godine da žene dostignu učešće*

od 30% u UO, a čak 72 godine da dostignu nivo od 40%.”¹⁶

To znači da bi, ukoliko bi se, bez mera za osnaživanje i uključivanje žena, nastavilo ulagati u moderne tehnologije i znanja u oblasti energetske efikasnosti ili zelene ekonomije, mogle produbiti postojeće ekonomske neravnopravnosti.

S druge strane, žene manje od muškaraca voze kola i poseduju automobile¹⁷, što znači da i više zavise od javnog prevoza i na manje invanzivan način koriste prirodne resurse: manje su zastupljene u šumarstvu i upravljanju šumama, manje ih je aktivno u lovu i ribolovu. Rodni aspekti politika relevantnih za klimatske promene bi bili, da li se, posmatrano na makronivou, više ulaže u puteve i u kapitalnu putnu infrastrukturu i stočarstvo; na urbanom nivou u stambene objekte, bez dovoljno zelenih površina, pešačkih i biciklističkih staza; u aktivnosti lovačkih i ribolovačkih društava, nego u aktivnosti udruženja žena ili sakupljača lekovitog bilja, odnosno one ekonomske i društvene aktivnosti koje isključuju žene, a takođe i doprinose klimatskim promenama. Od politika i programa koje države sprovode zavisi koji će se pravci razvoja podržati i ko će od njih imati koristi.

4.1. RODNA PITANJA U PREVENCIJI KLIMATSKIH PROMENA

Prevenција ili „mitigacija” klimatskih promena znači prvenstveno smanjenje ili prevenciju emisije gasova staklene bašte i održivo korišćenje prirodnih resursa. To znači korišćenje novih tehnologija i obnovljivih izvora energije, korišćenje opreme koja je više energetske efikasna ili izmena upravljanja i potrošnje energije. Mere mogu biti kompleksne: od urbanog planiranja čitavih grado-

14 - Republički zavod za statistiku, Žene i muškarci u Srbiji, 2017. http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/userFiles/file/Aktuelnosti/Zene%20i%20muskarci%20u%20Republici%20Srbiji_web_2017.pdf

15 - Podaci su prikupljeni u okviru projekta WISE SEE koji sprovodi Centar za promociju održivog razvoja – CPOR uz podršku Švajcarske kancelarije za saradnju (Swiss Cooperation Office – SECO). Projekat se bavi mapiranjem žena koje se profesionalno bave održivom energetikom, klimatskim promenama i životnom sredinom u najširem smislu i cilj projekta jeste umrežavanje i osnaživanje žena u okviru ovog nekusa kao i veće učešće žena u kreiranju i sprovođenju politika. <https://wisesee.org>

16 - Prema publikaciji Žene u održivoj energetici, klimatskim promenama i zaštiti životne sredine – liderstvo za promenu, WISE SEE, 2018. <https://balkangreenenergynews.com/rs/wp-content/uploads/2018/03/WiseSee-S.pdf>

17 - Po podacima MUP RS, skoro dvostruko više muškaraca nego žena ima vozačku dozvolu. Recimo u Beogradskom regionu dozvolu ima 516.958 muškaraca i 305.921 žena, a u Nišavskom regionu 107.837 muškaraca i 49.097 žena.

va, do malih intervencija kao što je zamena šporeta, od izgradnje metroa, do uređenja biciklističkih i pešačkih staza.

U svakoj od intervencija postoji rodni aspekt, ali i od toga koliko se rodni obrasci i potrebe žena i muškaraca uzimaju u obzir, može zavisiti i izbor rešenja koja se promovisu, finansiraju i sprovode.

Održiva energetika:	Upravljanje prirodnim resursima i poljoprivreda
<ul style="list-style-type: none"> • Žena je manje među inženjerima, zaposlenima i upravljačima u oblasti energetike; • Žene imaju manje finansijskih resursa za ulaganje u nove tehnologije; • Žene više koriste javni prevoz i važno je da javni prevoz bude prilagođen potrebama korisnica i korisnika; • Žene su generalno siromašnije, a i izloženije riziku od energetskog siromaštva; 	<ul style="list-style-type: none"> • Žene imaju manje površine zemljišta i ređe dobijaju u zakup državno zemljište; • Više se bave proizvodnjom povrća, ali se više bave i mlekarnom, odnosno preradom mlečnih proizvoda i voća i povrća; • Žene su tradicionalno čuvarke kulturnog nasleđa i znanja o korišćenju prirodnih resursa u lečenju, kuvanju i sl. • Manje su zastupljene u aktivnostima koje eksploatišu prirodne resurse, kao što su šumarstvo, lov, ribolov; • Žene su manje zastupljene na mestima odlučivanja i procesima odlučivanja na lokalnom nivou (i slabije informisane o lokalnim politikama).

4.2. RODNA PITANJA U ADAPTACIJI NA POSLEDICE KLIMATSKIH PROMENA

Posledice klimatskih promena su: suše, poplave, klizišta i vremenske nepogode, što mogu biti „trenutne posledice“. Za razliku od „prevencije“ klimatskih promena, odnosno aktivnosti koje doprinose smanjenju emisije, **„adaptacija na klimatske promene znači da se smanji ranjivost prirodnih resursa i ljudi na aktuelne ili očekivane klimatske promene“ odnosno smanjivanje (moguće) štete i pronalaženje i korišćenje novih mogućnosti**¹⁸.

Prevenција posledica klimatskih promena odnosi se na politike u oblasti ekonomije, šumarstva, poljoprivrede, urbanističkog planiranja, građevine, energetike i upravljanja vodom i drugim prirodnim resursima.

POLJOPRIVREDA

- Žene su u manjem procentu vlasnice poljoprivrednih gazdinstava i češće su pomažući članovi domaćinstava. Uticajem klimatskih promena na manje prinose na gazdinstvima, odnosno u poljoprivrednim domaćinstvima, bile bi više pogođene siromaštvom;
- Žene u udruženjima (zadugama) retko značajno utiču na donošenje odluka o tome koje bi se mere adaptacije mogle primeniti (npr. promena kulture koja se seje).

VODOSNABDEVANJE

- Žene su fizički slabije i mogu da zavise od muškaraca kad je u pitanju snabdevanje vodom u slučajevima nestašice;
- Na žene nedostatak vode ima veće posledice nego na muškarce, jer traži dodatne napore u obavljanju svakodnevnih poslova u vezi sa kuvanjem, higijenom...

URBANISTIČKO PLANIRANJE

- U lokalnim samoupravama žene se retko nalaze na mestima odlučivanja, odbornice se uglavnom bave socijalnim pitanjima, retko su članice radnih grupa koje se bave izradom urbanističkih planova, posebno u delu koji bi se odnosio na infrastrukturu, saobraćaj, energetiku;
- Servisi koje uglavnom koriste žene su ređe prioritetni kada se planira izgradnja odnosno popravka ulica, pristupnica i sl.

U nastavku su dati primeri inovativnih projektnih ideja, a zadatak učesnika i učesnica treninga je da identifikuju šta bi bili ključni rodni aspekti¹⁹.

Primer 1. Projektna ideja predstavlja novo tehničko rešenje za smanjenje koncentracije ugljen-dioksida u atmosferi i proizvodnju energije iz biomase kroz proizvodnju biougla u procesu pirolize drveta i drvnih ostataka. Biouglj se koristi na inovativan način za stočnu hranu i kao dodatak zemljištu, doprinoseći time i smanjenju proizvodnje metana iz đubriva. Pozitivni efekti biougla su raznovrsni – od poboljšanja zdravlja i rasta životinja do poboljšanja vrednosti đubriva. Ideja ima višestruke prednosti kao što je ekonomska (pokreće novu industriju u ruralnim područjima, podržava organsku poljoprivredu i sl. (Nosilac projekta je Basna d.o.o. Čačak).

Rodni aspekti:

- Manje žena nego muškaraca je zaposleno u drvnoj industriji; u razvoju lokalne industrije moguće je identifikovati zainteresovane žene i obezbediti im dodatne obuke, kako bi mogle da se radno angažuju u proizvodnji biougla;
- Omogućiti informativne kampanje ženama koje se bave poljoprivrednom proizvodnjom i podržati ih u korišćenju biougla u stočarstvu ili proizvodnji povrća.

Primer 2. Projektna ideja nudi autorsko rešenje za tretman organskog otpada upotrebom poboljšane tehnologije kompostiranja zasnovane na ubrzavanju procesa kompostiranja uvođenjem fito bio-reaktora. Predviđen je projekat, pilot postrojenje kao „mesto za promociju metoda kompostiranja i obuke građana” koji mogu kompostirati manje količine vlastitog organskog otpada u svojim domaćinstvima. (Nosilac projekta je Javno preduzeće “Komunalac” iz Rume i Regionalna razvojna agencija Srem).

¹⁹ - Izabrani primeri su inovativne ideje nagrađene na konkursu u okviru projekta „Lokalni razvoj otporan na klimatske promene” koji sprovodi Ministarstvo zaštite životne sredine i Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) uz podršku Globalnog fonda za životnu sredinu. U toku 2017. godine na konkurs je pristiglo 111 projektnih ideja, a nagrađeno je 34.

Rodni aspekti:

- Žene više obavljaju poslove u pripremi hrane i higijene domaćinstava;
- Više rade u baštama u okviru porodičnih gazdinstava i okućnica;
- Obuke bi trebalo da budu jednako dostupne i ženama i muškarcima;
- Moguće je ponuditi subvencije ili nepovratne kredite ženama za nabavku postrojenja;
- Omogućiti ravnopravne šanse za zapošljavanje žena i muškaraca u okviru realizacije i promocije projekta.

Primer 3. Projektna ideja se zasniva na korišćenju poljoprivrednog zemljišta upotrebom inovativnog tehničkog rešenja koje u potpunosti zamenjuje korišćenje fosilnih goriva energijom iz obnovljivih izvora. Projekat, na oglednom dobru, površine 10 hetara, uvodi jedinstven sistem korišćenja prirodnih resursa s daljinskim nadzorom. U okviru projekta biće organizovane radionice za sve preduzetnike koji žele da prihvate i uvedu inovativni sistem. (Nosioци projekta su Institut za ekonomiku poljoprivrede, Poljoprivredno gazdinstvo „Nikola Lončar” i SO Stara Pazova).

Rodni aspekti:

- Manje žena nego muškaraca ima gazdinstva veća od 2 ha;
- Potrebne su afirmativne mere za uključivanje žena u obuke;
- Potrebno je obezbediti učešće žena i devojaka agroinženjerki u sprovođenje projekta;

Primer 4. Projektna ideja predviđa izgradnju staklenika na krovu osnovne škole i rekonstrukciju objekta kako bi bioenergetski efikasniji. Plasterik će omogućiti grejanje, ali i proizvodnju hrane i edukaciju učenika. Projekat će takođe razviti inovativni koncept reciklaže i reaktivaciju neiskorišćenih prostora u blizini škola. (Nosilac projekta je OŠ „Marija Trandafil”, Veternik).

Rodni aspekti:

- Pratiti uključenost dečaka i devojčica u projektne aktivnosti i osigurati ravnopravno učešće;
- Pratiti i osigurati ravnopravnu uključenost i informisanost nastavnika i roditelja;
- Konsultovati učenike i učenice o poželjnoj nameni neiskorišćenih prostora.

5. Pravni i strateški okvir

Ovo su najčešće najmanje zanimljivi i interaktivni delovi treninga. Međutim, poznavanje strateškog okvira važno je zbog toga što pruža:

- **Obrazloženje za različite aktivnosti i politike;**
- **Ključne smernice u planiranju aktivnosti i programa.**

U protekle tri decenije, stvoreni su brojni međunarodni instrumenti kako bi se postigla ravnopravnost polova i sprečila diskriminacija prema ženama i devojčicama, a razvoj usmerio ka održivosti, čiji je sastavni deo ravnopravnost i uključivanje. Set međunarodnih dokumenata uključuje deklaracije, konvencije, platforme, akcione planove, rezolucije i sporazume. Samim tim što su države članice međunarodnih tela, dokumenti koja ova tela usvajaju usmeravaju delovanje država, a većina dokumenata postaje pravno obavezujuća i unutrašnji deo nacionalnog pravnog Sistema ratifikacijom. Ovo je slučaj i sa aktivnostima i ciljevima u oblasti klimatskih promena, gde su ciljevi i smernice globalno definisani, a države bi, u skladu sa nacionalnim okvirima, prioritetima i kontekstima, trebalo da rade na njihovom ostvarivanju.

Rodna perspektiva bi trebalo da bude obezbeđena u pripremi i implementaciji, ali i monitoringu i evaluaciji Nacionalnih akcionih planova, u svim ključnim segmentima, uključujući: odlučivanje, prikupljanje, pristup finansijama i tehnologiji i sl. (WEDO, 2008).

Dokumenti koji su relevantni za rodnu perspektivu u odgovoru na klimatske promene su oni koji se odnose na:

- 1 – prava žena i rodnu ravnopravnost
- 2 – klimatske promene i zaštitu životne sredine
- 3 – specifično na rodne aspekte u okviru odgovora na klimatske promene i zaštite životne sredine.

U razvoju međunarodnog pravnog i strateškog okvira, posebno je značajna **Treća Svetska konferencija Ujedinjenih nacija o ženama**, održana u Najrobiju **1985. godine**. Na konferenciji je utvrđena veza između održivog razvoja, ekonomskog osnaživanja žena i primene principa rodne ravnopravnosti i jednakih mogućnosti, što je inkorporirano i u strateški dokument u kome je jasno istaknuta uzročna relacija između žena i zaštite i očuvanja životne sredine.

Drugi važan datum i događaj predstavlja Konferencija Ujedinjenih nacija o životnoj sredini i razvoju (UNCED) održana u **Rio de Žaneiru 1992. godine**, na kojoj je nedvosmisleno usaglašen stav da žene plaćaju najvišu cenu zbog narušavanja životne sredine, ali i da imaju najveći potencijal u nalaženju rešenja za krize i probleme održivog razvoja. Iz aktivnosti UNCED-a logično je proizišlo donošenje ključnog dokumenta **Agende 21** koji sadrži više od 145 referenci o specifičnosti uloge žena u oblasti životne sredine i održivog razvoja, naročito u članu 24 koji je nazvan „Globalna akcija za žene u susret održivom razvoju” i koji prepoznaje neophodnost većeg učešća žena u procesima i aktivnostima, i to kako na nivou vlada, tako i u agencijama UN, gde je neophodno integrisati principe rodne ravnopravnosti u planiranje i sprovođenje strategija.

Na četvrtoj Svetskoj konferenciji Ujedinjenih nacija o ženama, održanoj u **Pekingu 1995. godine**, tekst Deklaracije definiše životnu sredinu kao jednu od dvanaest oblasti kritičnih za žene. **U Pekinškoj platformi za akciju**, u delu o ženama i životnoj sredini, stoji da je uloga žena ključna u procesima održivog razvoja i zaštite životne sredine. Na Milenijumskom samitu u Njujorku (2000) u tekst Deklaracije, koju su usvojili svetski lideri, uneseno je i „...da će promovisati rodnu ravnopravnost i da će podržati osnaživanje žena u borbi protiv siromaštva, gladi i bolesti i da će stimulisati razvoj koji je zaista održiv”²⁰. Ovo su bila polazišta i za tekst strategije *Millenium Development Goals* (MDG 1 i MDG 3 i 7), koji govori o

20 - http://www.rodnaravnopravnost.rs/attachments/013_Milenijumska%20deklaracija%20UN.pdf

„otklanjanju siromaštva”, „promovisanju rodne ravnopravnosti i osnaživanja žena”, kao i tome da će „osigurati održivi razvoj životne sredine”, a rodna ravnopravnost je kao cilj definisana i Ciljevima održivog razvoja – **Sustainable Development Goals**²¹.

AGENDA 21

Poglavlje 24. GLOBALNA AKCIJA ŽENA ZA ODRŽIVI I PRAVIČNI RAZVOJ

24.3 Vlade bi trebalo da preduzmu aktivne korake kako bi sprovele sledeće:

- a. Mere za preispitivanje politika i uspostavljanje planova za povećanje udela žena uključenih kao donosioci odluka, na pozicijama planerki, menadžerki, naučnih i tehničkih savetnica u projektovanju, razvoju i implementaciji politika i programa za održivi razvoj;
- b. Mere za jačanje i osnaživanje ženskih biroa, ženskih nevladinih organizacija i ženskih grupa u jačanju izgradnje kapaciteta za održivi razvoj;
- c. Mere za eliminisanje nepismenosti žena i širenje upisa žena i devojaka u obrazovne institucije, promovisanje cilja univerzalnog pristupa devojčica osnovnom i srednjem obrazovanju i povećanje mogućnosti obrazovanja i obuke za žene i devojčice u nauci i tehnologiji, posebno na višem nivou;
- d. Programi za promovisanje smanjenja velikog opterećenja radom, za žene i devojčice u domaćinstvu i van domaćinstva, kroz uspostavljanje više pristupačnih jaslica i vrtića od strane vlada, lokalnih vlasti, poslodavaca i drugih relevantnih organizacija; podelu poslova između žena i muškaraca u okviru domaćinstva, promovisanje i obezbeđivanje ekološki prihvatljivih tehnologija koje su projektovane, razvijene i poboljšane u konsultaciji sa ženama, pristupačnim i čistim vodama, efikasnim snabdevanjem gorivom i adekvatnim sanitarnim objektima;
- e. Programi za uspostavljanje i jačanje preventivnih i kurativnih zdravstvenih ustanova, koji uključuju žene i koji su usmereni ka ženama, omogućavajući sigurne i efikasne usluge u oblasti reproduktivnog zdravlja, i dostupno, pristupačno i odgovorno planiranje porodice – veličina porodica i potrebnih usluga, u skladu sa načelima slobode, dostojanstva i ličnih vrednosti.
Programi treba da budu fokusirani na sveobuhvatnu zdravstvenu negu, uključujući i roditeljstvu negu, zdravstvene informacije i odgovorno roditeljstvo, i treba da pruže ženama mogućnost da doje najmanje četiri meseca nakon porođaja. Programi treba u potpunosti da podrže produktivne i reproduktivne uloge i blagostanje žena i posebnu pažnju treba obratiti na pružanje jednake i unapređene zdravstvene nege svoj deci i smanjenju smrtnosti i oboljevanja majki i dece;
- f. Programi za podršku i jačanje jednakih mogućnosti pri zapošljavanju i pravičnu nadoknadu za žene, u formalnom i neformalnom sektoru, sa adekvatnim ekonomskim, političkim i socijalnim sistemima podrške i usluga, uključujući i brigu o deci, posebno objekte za dnevni boravak i roditeljsko odsustvo, i jednak pristup kreditima, zemljištu i drugim prirodnim resursima;
- g. Programi za uspostavljanje bankarskih Sistema namenjenih selu, u cilju olakšavanja i povećanja pristupa ruralnih žena kreditima i poljoprivrednim ulaganjima i sredstvima;
- h. Programi za razvoj svesti potrošača i aktivnog učešća žena, naglašavajući njihovu ključnu ulogu u postizanju promena neophodnih za smanjenje ili eliminaciju neodrživih obrazaca potrošnje i proizvodnje, posebno u industrijskim zemljama, kako bi se podstaklo ulaganje u ekološki prihvatljive proizvodne aktivnosti i podstakao ekološki i društveno odgovoran industrijski razvoj;
- i. Programi za otklanjanje trajnog negativnih vizuelnog prikazivanja, stereotipa, stavova i predrasuda prema ženama kroz promene u obrazovanju, socijalizaciji, medijima, oglašavanju i formalnom i neformalnom obrazovanju.

24.5 Države potpisnice Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena treba da pregledaju i predlože amandmane na Konvenciju do 2000. godine, sa ciljem jačanja elemenata koji se odnose na životnu sredinu i razvoj, daju posebnu pažnju pitanjima pristupa i prava na prirodne resurse, tehnologiju, kreativne bankarske objekte i usluge (pristupačne i prilagođene različitim grupama korisnika i korisnika). Države potpisnice bi trebalo da učine jasnijim domete Konvencije u odnosu na pitanja zaštite životne sredine i razvoja i traže od Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena da razvije smernice za izveštavanje o ovim pitanjima, predviđena određenim članovima Konvencije.

(a) Oblasti koje zahtevaju hitnu akciju

24.6. Države bi trebalo da preduzmu hitne mere u cilju sprečavanja ekološke i ekonomske degradacije u zemljama u razvoju, gde postoji povećan rizik od suša, prirodnih katastrofa, krčenja šuma, oružanih sukoba, toksičnih otpada i posledica upotrebe neadekvatnih agrohemijskih proizvoda.

24.7. Da bi se ovi ciljevi postigli, žene bi trebalo da budu u potpunosti uključene u donošenje odluka i implementaciju aktivnosti za postizanje održivog razvoja.

Iako u Okvirnoj konvenciji Ujedinjenih nacija o klimatskim promenama (UNFCCC) i Kjoto protokolu nema specifičnih odredbi koje se odnose na rodnu ravnopravnost, ostali međunarodni pravni instrumenti koji se takođe primenjuju na postojeći okvir borbe protiv klimatskih promena, obavezuju na uključivanje rodne perspektive.

Kako bi se unapredila primena međunarodnih dokumenata i osigurala integracija rodne perspektive u okviru UNFCCC, usvojen je Akcioni plan za rodnu ravnopravnost.

Ovaj Akcioni plan usvojen je u Bonu 2017. godine od strane potpisnica UNFCCC, i sadrži pet oblasti:

1. **Izgradnju kapaciteta, razmenu znanja i informacija** – kako bi se unapredilo razumevanje i širilo znanje o rodnim aspektima klimatskih promena i kako bi se omogućila rodna perspektiva u primeni međunarodnih dokumenata i nacionalnih mera;
2. **Učešće žena i žensko liderstvo** - u procesima odlučivanja, kreiranja i primene politika, ali i svim drugim aktivnostima na implementaciji UNFCCC;
3. **Doslednost** – odnosno koherentnost i koordinacija aktivnosti svih tela i zainteresovanih strana;
4. **Rodno odgovorna implementacija Konvencije i Pariskog sporazuma** – što znači da se sve mere, ali i sredstva za implementaciju, moraju planirati i sprovoditi na rodno odgovoran način;
5. **Monitoring i izveštavanje** – koje će uključiti rodne aspekte u praćenje svih aktivnosti vezanih za Konvenciju²².

Srbija je ratifikovala Pariski sporazum²³ 2017. godine, a politike u oblasti zaštite životne sredine još uvek ne uključuju sveobuhvatni plan (koji bi uključio i mere u drugim sektorskim politikama) i odgovor na klimatske promene, odnosno implementaciju međunarodnog pravnog i strateškog okvira. Imajući u vidu obaveze koje se odnose na rodnu ravnopravnost, potrebno je osigurati rodnu perspektivu

22 - https://unfccc.int/sites/default/files/cp23_auv_gender.pdf

23 - https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf

primeniti i nacionalni strateški i zakonski okvir. To između ostalog znači i politiku jednakih mogućnosti (definisanu kao obaveza države članom 15. Ustava Republike Srbije), primenu Zakona o ravnopravnosti polova i sprovođenje Nacionalne strategije za ostvarivanje rodne ravnopravnosti (2016-2020), kao i primenu rodno odgovornog budžetiranja, po Zakonu o budžetskom sistemu iz 2015. godine.

Međunarodni, pa i nacionalni dokumenti i obaveze definisane u njima često deluju apstraktno i ostaju nedovoljno jasne mogućnosti praktične primene. U malim grupama, učesnici i učesnice mogu da definišu konkretne aktivnosti (na primer tri) za primenu dokumenata u okviru njihovih nadležnosti. Za ovu vežbu kao okvir mogu da se koriste i nacionalne mere mitigacije (NAMAs). Srbija je do sada razvila 12 NAMA projekata koji se odnose na mitigaciju klimatskih promena²⁴. Neki od njih su: revitalizacija lokalnih i međumernih puteva, revitalizacija hidroelektrana, unapređenje energetske efikasnosti javnih

zgrada, unapređenje energetske efikasnosti stambenih zgrada i slično. Imajući u vidu međunarodni i nacionalni okvir, mere bi mogle biti:

- *Uključivanje žena u radna tela i procese odlučivanja na međunarodnom, nacionalnom i na lokalnom nivou;*
- *Rodna analiza uticaja projekata i programa;*
- *Razvijanje i praćenje rodni osetljivih indikatora o implementaciji i efektima;*
- *Konsultacije sa ženama i muškarcima;*
- *Osiguravanje jednakih šansi za zapošljavanje i druge oblike angažovanja žena i sl.*

Neki od programa takođe mogu biti prikupljanje podataka o uticaju klimatskih promena na lokalno stanovništvo, posebno u ruralnim područjima i oblasti poljoprivrede ili istraživanje energetske siromaštva i dostupnost energetske efikasne i obnovljive izvor energije ženama i muškarcima.

24 - <http://www4.unfccc.int/sites/nama/SitePages/SearchResults.aspx?k=-Serbia&cs=This%20Site&u=http%3A%2F%2Fwww4.unfccc.int%2Fsites%2Fnama>

**6. Uvođenje
rodne
perspektive
u politike i
programe
u oblasti
odgovora na
klimatske
promene**

Klimatske promene nisu samo pitanje zaštite životne sredine, nego uključuju više sektora, kao što su energetika, poljoprivreda, transport, građevinarstvo, privreda, odnosno zelena ekonomija i drugi.

U svim ovim politikama moguće je i potrebno integrisati rodnu perspektivu. Integrisanje rodne perspektive znači da se ravnopravnost muškaraca i žena, kao princip, uzima u obzir pri donošenju svih odluka i politika, u svim fazama i od strane svih aktera. Tako bi svaki projekat, strategija, zakon, trebalo da uključi rodnu procenu, kako bi se utvrdio uticaj koji može da ima na žene i muškarce, ali i kako bi se utvrdilo na koji način, u datoj oblasti i kroz datu intervenciju, može da se unapredi rodna ravnopravnost i položaj žena (i položaj muškaraca ukoliko se pokaže da je nepovoljniji).

U ECOSOC zaključcima 1997/2 gender mainstreaming, odnosno integrisanje rodne perspektive definisano je kao:

„...proces procene posledica planirane akcije, uključujući zakone, politike i programe, na žene i muškarce, u svim oblastima i na svim nivoima. To je strategija koja omogućava da potrebe, interesi i iskustva žena i muškaraca, budu integralni deo kreiranja, primene, monitoringa i evaluacija politika u svim sferama, kako bi muškarci i žene imali jednake koristi, i kako se neravnopravnost ne bi reprodukovala. Krajnji cilj je postizanje rodne ravnopravnosti.”²⁵

Savet Evrope je 1998. godine definisao gender mainstreaming kao: reorganizaciju, unapređenje, razvoj i evaluaciju procesa kreiranja politika, tako da rodna perspektiva bude ugrađena u sve politike, na svim nivoima i u svim fazama, od strane svih aktera (uključenih u kreiranje i sprovođenje politika)²⁶.

Ključni alati za uvođenje rodne perspektive su: rodna statistika, rodna analiza i rodno odgovorno budžetiranje iako se u svakoj fazi kreiranja i sprovođenja politika mogu koristiti i drugi alati. Ono što je najvažnije je:

- **Prikupljati i analizirati podatke razvrstane po polu;**
- **Konsultovati žene, kao i muškarce, korisnike/korisnice, predstavnike i predstavnice civilnog društva o problemima i rešenjima;**
- **Formulisati mere i aktivnosti koje će osigurati učešće žena, posebno kao korisnica programa i u procesima donošenja odluka;**
- **Predvideti rodno osetljive indikatore i primeniti rodno odgovorno budžetiranje.**

Vlade i ostali akteri trebalo bi da unapređuju aktivnu i vidljivu politiku uvođenja rodne perspektive u sve politike i programe da bi se, pre donošenja odluke, sprovela analiza o njenim posledicama na žene i muškarce (Pekinska platforma za akciju, paragraf 79).²⁷

25 - <http://www.un.org/womenwatch/osagi/pdf/ECOSOCAC1997.2.PDF>

26 - <https://www.coe.int/en/web/genderequality/gender-mainstreaming>

27 - http://www.e-jednakost.org.rs/kurs/kurs/download/pekinska_deklaracija.pdf

Koraci i alati

POLITIKE (KOJE DEFINIŠU CILJEVE) nacionalne, evropske, globalne

PODACI RAZVRSTANI PO POLU I KVALITATIVNI PODACI

RODNA ANALIZA

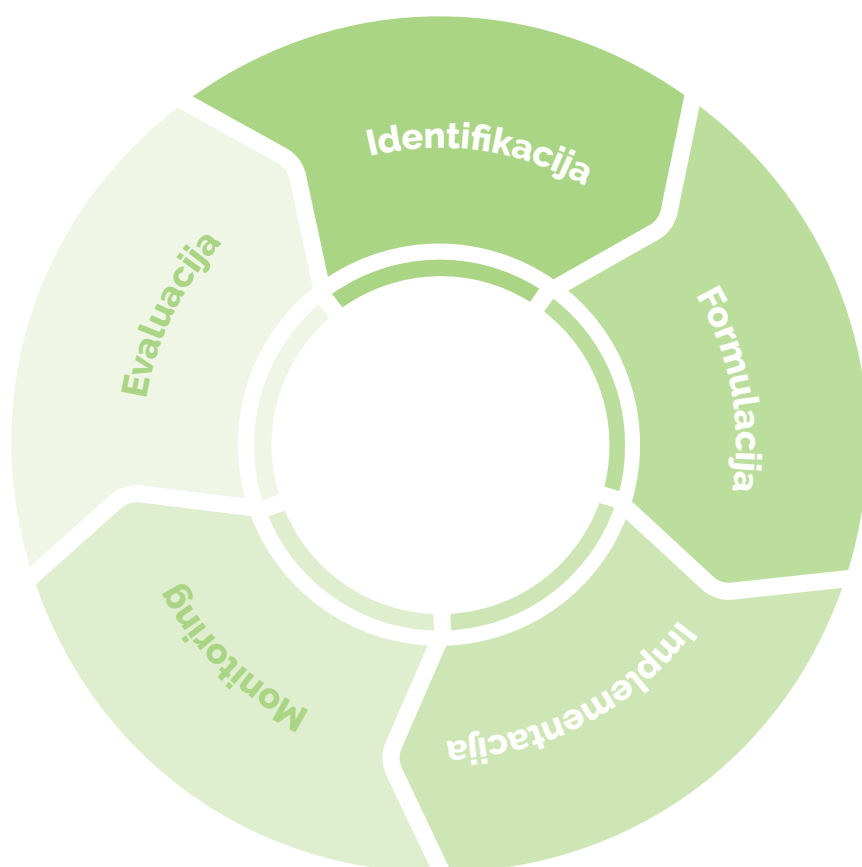
RODNO OSETLJIVO MAPIRANJE ZAINTERESOVANIH STRANA (STAKEHOLDERA)

RODNO OSETLJIVO DEFINISANJE KORISNIKA

RODNO OSETLJIVE KONSULTACIJE SA ŽENAMA I MUŠKARCIMA, ŽENSKIM GRUPAMA

RODNO OSETLJIVI INDIKATORI

RODNO ODGOVORNO BUDŽETIRANJE

Tako je, na primer, u fazi identifikacije problema, odnosno rešenja koje želimo da sprovedemo, potrebno uključiti rodnu analizu sektora: na primer, saobraćaja, poljoprivredne proizvodnje, građevinarstva, kako bi se utvrdile postojeće neravnopravnosti, odnosno rodne uloge, mogućnosti i položaj muškaraca i žena.

Kada nam je rodna analiza ukazala na ključne oblasti neravnopravnosti, kada smo prikupili podatke koji nam ukazuju na polazno stanje, formulišu se ciljevi, mere i aktivnosti koji mogu biti usmereni ka:

- osiguravanju rodne ravnopravnosti kroz učešće žena u odlučivanju i kreiranju politika, povećanje učešća žena korisnica programa i mera, što se najčešće postiže primenom afirmativnih mera;
- kreiranju posebnih, ciljanih programa za unapređenje položaja žena i njihovo osnaživanje.

Cilj uvođenja rodne perspektive je da:

- ne pojačava i ne reprodukuje status quo, odnosno postojeće neravnopravnosti i isključenost;
- izmeni postojeće neravnopravnosti afirmativnim merama;
- redefiniše rodne uloge i odnose.

Primer: Energetska efikasnost u upravljanju stambenim zgradama

Faza	Alat	Primena
Formulacija	Podaci razvrstani po polu i rodna analiza	<ul style="list-style-type: none"> • Podaci o broju stambenih zgrada, po broju stanovnika i vlasnicima stanova, po polu; • Podaci o broju upravnika stambenih zgrada, po polu; • Podaci o potrošnji energije. <p>Rezultati analize koji mogu da pokažu da su žene manje zastupljene kao vlasnice stanova, da su manje informisane o merama za unapređenje energetske efikasnosti.</p>
	Rodno osetljivo mapiranje zainteresovanih strana i rodno osetljivo mapiranje korisnika	<ul style="list-style-type: none"> • Podaci o firmama i udruženjima koja se bave unapređenjem energetske efikasnosti stambenih zgrada; • Podaci o ranjivim kategorijama po stambenim zgradama.
Implementacija	Rodno odgovorno budžetiranje Rodno osetljive konsultacije	<ul style="list-style-type: none"> • Konsultacije po stambenim zgradama koje će uključiti žene, podizanje svesti žena i muškaraca o energetskej efikasnosti; • Subvencije za ranjive grupe kao što su osobe sa invaliditetom, samohrani roditelji i sl.
Monitoring	Rodno osetljivi indikatori	Podaci o korisnicima razvrstani po polu.

Primer: Smanjenje CO2 u saobraćaju na lokalnom nivou

Faza	Alat	Primena
Formulacija	Rodna analiza	<ul style="list-style-type: none"> • Način korišćenja vozila i saobraćaja od strane muškaraca i žena; • Donosioci odluka i zaposleni u sektoru saobraćaja.
	Rodno osetljive konsultacije	<ul style="list-style-type: none"> • Konsultacije sa ženama i muškarcima o kvalitetu javnog prevoza, bezbednosti pešaka i biciklista, podsticajnim merama za korišćenje bicikala, besplatnim obukama za žene i devojčice i sl.
Implementacija	Korisnici intervencije: žene i muškarci Zadovoljstvo korisnika i korisnica	<ul style="list-style-type: none"> • Uređenje staza; • Uvođenje novih linija; • Kampanja, posebno usmerena na muškarce, za manju upotrebu putničkih vozila; • Korišćenje autobusa koji koriste solarnu energiju.

U fazi formulacije ciljeva potrebno je definisati ih tako da jasno ukazuju na doprinos rodnoj ravnopravnosti (nekoliko primera biće dato u nastavku), kao i primeniti rodno odgovorno budžetiranje²⁸.

Pristupi koji se koriste radi uvođenja rodne perspektive mogu se klasifikovati i na sledeći način:

- usmereni ka osnaživanju žena, u smislu rada na tome da one steknu veštine, znanja i prilike koje nemaju usled rodnih uloga i obrazaca, odnosno da uđu u sektore koji su „tipično muški” ili dominantno muški;
- usmereni ka većoj vidljivosti, iskorišćenosti i vrednovanju ženskog znanja i veština;
- usmereni ka neutralisanju strukturnih neravnopravnosti putem afirmativnih mera, dok se strukturna promena ne dogodi;
- rad na dekonstrukciji rodnih obrazaca i odnosa.

28 - U Zakonu o budžetskom sistemu Republike Srbije, rodno odgovorno budžetiranje definisano je kao: „Rodno odgovorno budžetiranje predstavlja uvođenje principa rodne ravnopravnosti u budžetski proces, što podrazumeva rodnu analizu budžeta i restrukturiranje prihoda i rashoda sa ciljem unapređenja rodne ravnopravnosti. Svi budžetski korisnici dužni su, do 2020. godine da uvedu rodno odgovorno budžetiranje u svoje programe, odnosno da definišu rodno odgovorne ciljeve, indikatore i projektne aktivnosti.”

7. Rodno neutralne i rodno odgovorne politike i programi

Aktivnosti, programi i politike mogu se klasifikovati po tome na koji način doprinose, odnosno ne doprinose ostvarivanju ravnopravnosti, i to na:

NEGATIVNE	NEUTRALNE	OSETLJIVE	POZITIVNE	TRANSFORMATIVNE
koriste se rodni odnosi i stereotipi da bi se postigao određeni cilj: na primer, mere za podsticanje rađanja koje su usmerene samo na žene odnosno majke ili još radikalnije, zabrana abortusa.	rod se ne posmatra kao relevantan aspekt i rodni stereotipi se ne uzimaju u obzir: na primer, programi za podsticanje samozapošljavanja u sektorima u kojima je tradicionalno manje žena.	koje uključuju mere kojima će se neutralisati rodna neravnopravnost, odnosno uzeti u obzir postojeće neravnopravnosti u okviru postizanja drugih ciljeva: na primer, afirmativne mere za žene na konkursima za energetske menadžere.	mere i programi kojima se nastoje izmeniti postojeći obrasci i odnosi, na primer, posebne obuke za žene u oblasti energetskog menadžmenta.	one koje imaju za cilj da izmene postojeće rodne odnose i najtipičniji su programi stipendiranja mladića u tipično ženskim sektorima, podsticaji za očeve da koriste odsustva radi nege deteta i slično. Oni su najkorisniji tamo gde su rodni stereotipi najizraženiji.

Moguće je izabrati rodno odgovornu, naspram rodno slepe politike, odnosno programa.

Kupovina električnih vozila za pravna lica bi isključila žene, prvo zato što ređe voze kola i „manje se razumeju” odnosno manje su zainteresovane za kola – što je deo rodne uloge i stereotipa, drugo zato što su češće vlasnice preduzeća i treće zato što su u najvećoj meri vlasnice mikro i mini-preduzeća koja ne moraju ispunjavati kriterijume.

Rodno odgovorna intervencija bi bila da se uloži u biciklističke staze i njihovo opremanje i da se, dodatno, čemu bi prethodile konsultacije sa ženama i muškarcima koji voze bicikli, razgovara o potrebama i problemima i potrebnom uređenju staza.

U prethodnom primeru, sa unapređenjem energetske efikasnosti u zgradarstvu, rodno neutralna intervencija bi bila, na primer, obuka upravnika stambenih zgrada o energetskej efikasnosti, dok bi rodno transformativna intervencija bila motivisanje i obuka žena da se zapošljavaju kao upravnice stambenih zgrada, a zatim budu uključene i u obuke.

U nastavku su dati primeri projekata i aktivnosti na kojima učesnici i učesnice mogu da rade u malim grupama, i da identifikuju kojoj kategoriji pripadaju, kao i da ih preformulišu tako da budu:

a) rodno osetljive

b) rodno transformativne

Opis rodno neutralne intervencije: Program ekspertske organizacije koji je kreiran kao podrška preduzećima u prehrambenoj industriji, uključujući poljoprivredna gazdinstva, da povećaju energetske efikasnost i smanje emisiju CO₂. U programu je učestvovalo 12 kompanija, od kojih su u svim bili direktori i vlasnici muškarci.

Rodno osetljiva intervencija bi podrazumevala mapiranje grana u kojima su žene aktivnije, posebne kanale i kampanje za informisanje, kao i afirmativne mere odnosno kvote za najmanje trećinu kompanija u kojima su vlasnice ili direktorke žene.

Opis rodno neutralne intervencije: Ulaganje u postrojenja za proizvodnju i skladištenje biomase

Rodno transformativna

Podrška ženama da formiraju zadruge ili da postojeće zadruge počnu sa proizvodnjom biomase. Ili je moguće podržati žene da rukovode poljoprivrednim gazdinstvima kroz korišćenje državnog zemljišta i proizvode biomasu.

Opis rodno negativne intervencije: Lokalna samouprava pokrenula je kampanju o održivoj potrošnji čija su ciljna grupa samo žene

Rodno transformativna

Vizuelne poruke u kampanji prikazuju muškarce i žene u nabavci, kao one koji prave spiskove za kupovinu, obavljaju kućne poslove, biraju sredstva za higijenu, garderobu i slično.

Opis rodno negativne intervencije: Unapređenje lokalnih kapaciteta za energetske menadžment

Rodno osetljiva

Afirmativne mere i kampanje za obuku žena za energetske menadžere i usklađivanje vremena i programa obuke, kao i otklanjanje drugih prepreka za uključivanje žena.

U nastavku, u svakoj od oblasti i politika učesnici treba da izlistaju 3 mere i aktivnosti koje je moguće preduzeti da bi se kreirali rodno odgovorni/pozitivni programi u:

Primeri politika	Rodno odgovorne intervencije
Razvijanje i sprovođenje kampanje podizanja svesti o klimatskim promenama i povezanim bezbednosnim rizicima.	<ul style="list-style-type: none"> • Uključivanje žena u formulisanje poruka, definisanje potrebnih informacija, izbor kanala komunikacije tako da one budu dostupne i ranjivim grupama i ženama i muškarcima; • Korišćenje materijala, vizuelnih i narativnih poruka koje promovišu rodnu ravnopravnost i izazivaju stereotipne rodne uloge.
Održiva poljoprivreda	<ul style="list-style-type: none"> • Podsticaji za organsku proizvodnju i preradu voća i povrća, ali i žitarica i drugih proizvoda; • Posebni programi za žene za proširivanje i unapređivanje proizvodnje; • Mere koje će osigurati da žene i muškarci imaju jednak pristup resursima za podsticanje organske proizvodnje; • Promocija osiguranja od elementarnih nepogoda.
Razvoj lokalnih zajednica u blizini prirodnih dobara	<ul style="list-style-type: none"> • Promocija „zelenog“ i održivog turizma i obezbeđivanje uključivanja žena u unapređenje kapaciteta i razvijanje ponude i malih biznisa; • Kreiranje mogućnosti za zapošljavanje žena i muškaraca u održivom turizmu.
Prilagoditi tehničku dokumentaciju, propise i dozvole za zgrade i izgradnju u skladu sa klimatskim promenama	<ul style="list-style-type: none"> • Uključivanje žena stručnjakinja i ženskih organizacija u informisanje o novim propisima; • Uključivanje žena u urbano planiranje; • Uključivanje žena u definisanje lokalnih prioriteta; • Obezbeđivanje dostupnosti i pristupačnosti javnih objekata.
Konsultativni proces u sklopu izrade lokalnog plana odbrane od elementarnih nepogoda i vanrednih situacija	<ul style="list-style-type: none"> • Obezbediti dostupnost podataka razvrstanih po polu; • Sprovesti analizu ranjivosti; • Konsultovati žene o navikama, rizicima, kao i o kapacitetima za otpornost i oporavak; • Predvideti aktivno učešće žena u spasavanju i oporavku; • Predvideti obuke žena i uključivanje u civilnu zaštitu; • Predvideti obuke za vožnju čamaca za žene koje žive u rizičnim područjima.
Unapređenje aktivnosti lokalnih organizacija u oblasti zaštite životne sredine	<ul style="list-style-type: none"> • Finansiranje projekata udruženja žena, u oblasti suzbijanja klimatskih promena i jačanja otpornosti; • Organizovanje informativnih sesija i facilitacija za mapiranje mogućih projekata; • Uvođenje mera od najmanje 30% sredstava za udruženja žena, na konkursima u oblasti zaštite životne sredine i udruženja građana uopšte; • Uključivanje ciljeva očuvanja biodiverziteta u aktivnosti i programe lovačkih i ribolovačkih društava.
Pošumljavanje	<ul style="list-style-type: none"> • Uključivanje žena i muškaraca, dečaka i devojčica u pošumljavanje; • Obuke za devojčice i dečake za kretanje kroz šumu i preživljavanje u prirodi.
Održivi ruralni razvoj (povećanje dostupnosti usluga, transporta i elektronskih komunikacija, podrška malim i srednjim preduzećima)	<ul style="list-style-type: none"> • Uključivanje žena u mapiranje nedostajućih usluga; • Mapiranje kapaciteta za pružanje usluga; • Motivisanje žena za pokretanje biznisa i pružanje podrške.

U fazi implementacije, važno je osigurati da su žene i muškarci ravnomerno uključeni, zastupljeni i da imaju jednake koristi od intervencija, što se utvrđuje monitoringom i evaluacijom. Zbog toga je važno formulisati rodno osetljive indikatore, kako bi se mogla sagledati rodna dimenzija u implementaciji i efektima programa i politika.

Kao koraci za uvođenje rodne perspektive u politike u oblasti klimatskih promena, usvojene na Konferenciji o klimatskim promenama, održanoj u Buenos Ajresu u Argentini (decembra 2004.) i podržane na Skupštini žena UNEP-a su:

- *Analiza efekata klimatskih promena iz perspektive žena i muškaraca;*
- *Uključivanje perspektive žena u dizajn i sprovođenje projekata;*
- *Definisanje rodno odgovornih kriterijuma i indikatora;*
- *Prikupljanje i prezentovanje statističkih podataka razvrstanih po polu;*
- *Prikupljanje i korišćenje talenata, rešenja i doprinosa žena i muškaraca;*
- *Definisanje ciljanih vrednosti za učešće žena u aktivnostima (na primer, 30% polaznica obuka, korisnica subvencija);*
- *Osiguravanje 50% žena u procesima donošenja odluka;*
- *Postavljanje dostupnosti informacija i ekonomskih resursa ženama kao prioriteta u aktivnostima;*
- *Fokus na rodno uslovljenim razlikama u kapacitetima adaptacije na klimatske promene;*
- *Primena rodne analize i rodno odgovornog budžetiranja u svim finansijskim instrumentima.*

Na kraju treninga moguće je, kroz rad u malim grupama, osmisliti konkretne korake koje donosioci odluka i državna uprava mogu preduzeti, u okviru svojih nadležnosti i poslova, u skladu sa nacionalnim zakonskim i strateškim dokumentima i međunarodnim obavezama.

Nivo	Rodno odgovorne mere i aktivnosti
Lokalni/pokrajinski nivo	<ul style="list-style-type: none"> • Uključivanje žena u izradu plana adaptacije; • Uključivanje žena u pripremu odbrane od elementarnih nepogoda i vanrednih situacija; • Kampanje za informisanje žena o efektima klimatskih promena; • Podrška održivim ekonomskim aktivnostima – na primer, organskoj proizvodnji voća i povrća; • Podsticaji za korišćenje obnovljivih izvora u proizvodnim delatnostima i predviđene kvote za žene, kao i kampanje za informisanje žena; • Povećanje površine i osvetljavanje biciklističkih staza; obuke za žene da voze bicikl; • Uvođenje javnog prevoza na solarne panele; • Povećanje zelenih površina i konsultacije sa ženama i muškarcima o njihovoj nameni; • Konsultacije sa ženama i udruženjima žena o prioritetima u oblasti zaštite životne sredine; • Uključivanje žena i muškaraca u urbano baštovanstvo;
Nacionalni nivo	<ul style="list-style-type: none"> • Korišćenje podataka razvrstanih po polu; • Analiza efekata klimatskih promena na žene i muškarce; • Predviđene rodno odgovorne mere za podršku zelenoj ekonomiji; • Programi edukacije studenata i studentkinja određenih fakulteta u oblasti novih tehnologija; • Obezbeđivanje usavršavanja državnih službenika i službenica;

Na lokalnom nivou, odgovor na klimatske promene može biti i značajna tema rada „Zelenih saveta”. Rodni aspekti u radu Zelenih saveta prikazani su u Prilogu 1.

Reference i izvori:

1. Aguilar, L., Blanco, M. and Dankelman, I. (2006). The Absence of Gender Equity in the Discussions on the International Regime on Access and Benefit Sharing. Discussion document for the Eighth meeting of the Conference of the Parties to the Convention on Biological Diversity. Switzerland: IUCN
2. Aguilar, L., Araujo, A., Duncan, P. and Umaña, M. (2007). Guidelines to Mainstream Gender Equity and Equality into Access and Benefit Sharing of Biodiversity Resources. Discussion Paper for the International Workshop on Gender and ABS. Costa Rica: IUCN.
3. Blagojevic, Hjuson, M., (2012). Rodni barometer u Srbiji, UN WOMEN
4. Convention on Biological Diversity (2008). CBD Gender Plan of Action. Retrieved from the World Wide Web: [UNEP/CBD/COP/9/INF/12/R](http://www.unep.org/cbd/cop9/INF/12/R/).
5. United Nations Economic and Social Council - ECOSOC, (1997). Annual Report. USA: United Nations.
6. United Nations Economic and Social Council - ECOSOC, (2005). Resolution 2005/31: Mainstreaming a gender perspective into all policies and programmes in the United Nations system. USA: United Nations.
7. International Labour Organisation – ILO, (2008). Seminar: Igual pago por trabajo de igual valor. Chile.
8. Kabber, N. (2003). Gender Mainstreaming in Poverty Eradication and the Millennium Development Goals: A handbook for policy-makers and other stakeholders. UK: Commonwealth Secretariat, International Development Research Centre, Canadian International Development Agency.
9. Neumayer, E. and Plümper, T. (2007). The Gendered Nature of Natural Disasters: The Impact of Catastrophic Events on the Gender Gap in Life Expectancy, 1981 – 2002. Retrieved from the World Wide Web: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=874965.
10. Millennium Development Goals Gender Quiz. Retrieved from the World Wide Web: http://www.oxfam.org.uk:80/generationwhy/do_something/campaigns/healthandeducation/quiz/index.htm., Oxfam. (2007).

11. Riquer, F. (1993). Población y género. Draft. México: Consejo Nacional de Población (CONAPO).
12. Social Watch. (2007). Gender Equity Index 2007. Retrieved from the World Wide Web: http://www.socialwatch.org/en/avancesyRetroscesos/IEG_2008/images/img_full/exterior_eng_gde.gif.
13. Social Watch. (2008). Gender Equity Index 2008. Retrieved from the World Wide Web: http://www.socialwatch.org/en/avancesyRetroscesos/IEG_2008/images/img_full/exterior_eng_gde.gif.
14. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization - UNESCO. (2003). UNESCO Gender Mainstreaming Implementation Framework 2002–2007. Retrieved from the World Wide Web: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=11340&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.
15. United States Agency for International Development - USAID. (2007). Glosario de género y salud. Centro Nacional para el Desarrollo de la Mujer y la Familia. Retrieved from the World Wide Web: <http://www.siscom.or.cr/cdp/proyecu/cuadernos/modulo1-2/cuad4/cuad4-3.html/>.
16. United Nations Environment Programme - UNEP. (2006). Gender Plan of Action. IUCN/WEDO/UNEP. Retrieved from the World Wide Web: http://www.unep.org/civil_society/PDF_docs/Unep-GenderAction-Plan-5Feb07.pdf.
17. United Nations International Strategy for Disaster Reduction. 2007. Words Into Actions: A Guide for Implementing the Hyogo Framework. Geneva, Switzerland: United Nations secretariat of the International Strategy for Disaster Reduction. Available on-line: http://www.preventionweb.net/global-platform/rst-session/docs/Background_docs/Words_into_Action.pdf (Accessed on 8 July 2007).
18. Food and Agriculture Organization of United Nations - FAO. (2008). Gender and Food Security: Agriculture. Retrieved from the World Wide Web: <http://www.fao.org/Gender/en/agri-e.htm.266>
19. Intergovernmental Panel on Climate Change - IPCC. (2001). Summary for Policymakers. Climate Change 2001: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Report of Working Group II of the International Panel on Climate Change. Switzerland: IPCC.
20. Ikeda, K. (1995). Gender Differences in Human Loss and Vulnerability in Natural Disasters: A Case Study from Bangladesh. Indian Journal of Gender Studies, Vol. 2, No. 2, 171-193. New Delhi, India: Sage Publications.
21. Kabeer, N. (2003). Gender Mainstreaming in Poverty Eradication and the Millennium Development Goals: A handbook for policy-makers and other stakeholders. UK: Commonwealth Secretariat, International Development Research Centre, Canadian International Development Agency
22. Institute for Women's Policy Research. (2006). The Women of New Orleans and the Gulf Coast: Multiple Disadvantages and Key Assets for Recovery. Gender, Race, and Class in the Labour Market. Part II of a 2-Part Series. Williams, E. et al. Retrieved from the World Wide Web: <http://www.iwpr.org/pdf/D465.pdf>
23. Intergovernmental Panel on Climate Change - IPCC. (2001). Summary for Policymakers. Climate Change 2001: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Report of Working Group II of the International Panel on Climate Change. Switzerland: IPCC.

24. Intergovernmental Panel on Climate Change - IPCC. (2007). Summary for Policymakers. In: Climate Change 2007: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change (Solomon, S., Qin, D., Manning, M., Chen, Z., Marquis, M., Averyt, K.B., Tignor, M. and Miller, H.L. (eds.)). Cambridge, UK and New York, USA: Cambridge University Press.
25. Women's Environmental Network and National Federation of Women's Institutes. (2007). Women's Manifesto on Climate Change. Retrieved from the World Wide Web: http://www.wen.org.uk/general_pages/reports/manifesto.pdf.
26. Worldwatch Institute. (2008). The State of Consumption Today. Retrieved from the World Wide Web: <http://www.worldwatch.org/node/810>.
27. Brody, A., Demetriades, J. and Esplen, E. (2008). Gender and climate change: mapping the linkages. BRIDGE-Institute of Development Studies. United Kingdom. Retrieved from the World Wide Web: http://www.bridge.ids.ac.uk/bridge/reports/Climate_Change_DFID.pdf
28. Global Climate Change Alliance - GCCA. (2008). Gender and Climate Change Workshop Report. November 1920. New York.
29. Gender Climate Change Network – Women for Climate Justice. (2007). Gender: Missing Links in Financing Climate Change Adaptation and Mitigation. Unpublished position paper presented at the UNFCCC Cop 13. Bali, Indonesia. Retrieved from the World Wide Web: http://www.gendercc.net/leadadmin/inhalte/Dokumente/UNFCCC_conferences/gender_cc_nancing_positionpaper_bali_nal.pdf
30. Baćanović, V. (2011). Rod i upravljanje otpadom: uvođenje rodne perspektive u lokalne planove upravljanja otpadom / GIZ, Deutsche Gesellschaft fur Internationale Zusammenarbeit, (Beograd: Original SGR). <https://www.osce.org/sr/serbia/81646?download=true>
31. Baćanović, V. (2014). Rodna analiza uticaja poplava u Srbiji u 2014. godini, OSCE Misija u Srbiji. <https://www.osce.org/sr/serbia/135026?download=true>
32. Murić, J. (2015). First study on Gender and Climate Change in Serbiam <http://www.klimatskepromene.rs/wp-content/uploads/2017/04/First-Study-on-Gender-and-Climate-Change-in-the-Republic-of-Serbia.pdf>, UNDP Srbija.
33. Božanić, D. (2015). Serbia First National Adaptation Plan, Danijela Bozanic, UNDP. <http://www.klimatskepromene.rs/wp-content/uploads/2017/04/NAP-UNDP-2015.pdf>
34. Second National Communication of the Republic of Serbia under the UNFCCC, Republic of Serbia, in October 2017, http://www.klimatskepromene.rs/wp-content/uploads/2017/12/SNC-Eng_Serbia.pdf

PRILOG 1: Rodna ravnopravnost i rodna perspektiva u radu Zelenih saveta²⁹

Zeleni saveti su institucionalni mehanizmi za unapređenje zaštite životne sredine na lokalnom nivou³⁰, kreirani i sa ciljem većeg uključivanja građana i građanki i drugih aktera u kreiranje politika i rešavanje problema u oblasti životne sredine, a takođe i efikasniju primenu Arhuske konvencije.

Kada govorimo o rodnoj ravnopravnosti i radu Zelenih saveta, imamo u vidu prvenstveno nacionalni i međunarodni normativni okvir i smernice, koji kažu da je ključno uključiti žene i muškarce u odlučivanje, na ravnopravnoj osnovi, kao i da je potrebno sprovesti rodnu analizu i primeniti mere jednakih mogućnosti da bi se učešće i puna uključenost žena i muškaraca postigla.

Kao i u drugim oblastima, uvođenje rodne perspektive podrazumeva:

- Uključivanje žena i muškarca, kao i ženskih organizacija i mreža i konsultacije sa ženama i muškarcima;
- Identifikovanje rodnih pitanja relevantnih za određeni sektor;
- Identifikovanje eventualnih prepreka za uključivanje žena i muškaraca i drugih grupa i ravnopravno korišćenje resursa;
- Primena rodno odgovornog budžetiranja³¹;
- Prikupljanje i vođenje statistike razvrstane po polu i sl.

29 - Tekst je inicijalno nastao za potrebe priručnika o radu Zelenih saveta, koji je pripremio Arhus Centar iz Niša, 2018. godine.

30 - <http://glb.bos.rs/consensus/uploaded/Preporuke%20za%20Zeleni%20savet.pdf>

31 - Rodno odgovorno budžetiranje je u Srbiji obavezno na osnovu Zakona o budžetskom sistemu (2015) za sve budžetske korisnike, u svim programima, uz postupno uvođenje do 2020. godine.

Od izuzetnog značaja, za ostvarivanje ravnopravnosti, ali i uspeh i održivost politika i inicijativa za zaštitu životne sredine u lokalnoj zajednici, jeste prepoznavanje i korišćenje kapaciteta žena i ženskih mreža, ali i doprinos informisanosti i uključenosti žena i muškaraca.

Preduslov za **zajednički rad i partnerstvo žena i muškaraca** u zaštiti životne sredine i ravnopravnu uključenost u rad Zelenih saveta jeste mapiranje aktivnih i uticajnih žena u lokalnim zajednicama i formalnih i neformalnih ženskih mreža i organizacija, koje je potrebno uključiti u rad Zelenih saveta i aktivnosti u oblasti zaštite životne sredine na lokalnom nivou. Takođe, potrebno je uključiti i lokalne političarke (odbornice, predstavnice izvršne vlasti, članice političkih stranaka) u konsultacije i proces donošenja odluka i saradnju sa savetima u jednakoj meri kao i muškarce na pozicijama donosilaca odluka.

Nadležnosti i aktivnosti Zelenih saveta	Rodna ravnopravnost
Učešće u javnim raspravama	Obezbeđivanje ravnopravnog učešća žena i muškaraca u javnim raspravama; Organizovanje posebnih javnih rasprava samo sa ženama, uz učešće ženskih mreža, organizacija i neformalnih grupa i afirmativnih mera kojima će se podstaći učešće i informisanost žena, uključujući i žene iz ruralnih područja; Posebno informisanje i edukacija žena i muškaraca o studijama procene uticaja na životnu sredinu i učešću građana/ki u javnim raspravama.
Predlaganje mera zaštite radi povećanja kvaliteta života građana	Konsultacije sa ženama i muškarcima o prioritetima, potrebnim ili predloženim merama u oblasti zaštite životne sredine, u svim fazama donošenja odluka.
Pisanje predloga opštinskih odluka	Saradnja sa telima za rodnu ravnopravnost u pripremi opštinskih odluka, kako bi se odluke i njihovi efekti razmotrili i iz perspektive uticaja na žene i muškarce.
Kontrola trošenja sredstava iz lokalnog fonda za životnu sredinu	Konsultacije sa ženama i muškarcima o prioritetima za finansiranje iz ovog fonda i povećanje transparentnosti.
Praćenje konkursa za finansiranje projekata iz oblasti zaštite životne sredine i predlaganje istih lokalnoj upravi i NVO	Praćenje konkursa koje raspisuje lokalna samouprava i obezbeđivanje ravnopravne zastupljenosti žena u rukovodstvu organizacija koje koriste sredstva, ali i u ciljnim grupama i korisnicima projekata i projektnih aktivnosti.
Predlaganje, planiranje i koordiniranje obrazovnim aktivnostima iz oblasti zaštite životne sredine	Uključivanje žena u obrazovne aktivnosti, ali i konsultacije sa ženama i muškarcima o potrebnim informacijama i obezbeđivanje učešće žena u neformalnom obrazovanju u oblasti zaštite životne sredine, korišćenja tehnologija, podsticajima, merama i sl.
Informisanje javnosti o radu Zelenih saveta i aktivnostima lokalne samouprave u oblasti zaštite životne sredine	Uključivanje žena i ženskih mreža u distribuciju informacija.
Predlaganje mera za prevenciju i sanaciju	Konsultacije i anketiranje građana i građanki o prioritetima i predloženim rešenjima, odnosno merama.

PRILOG 2: Dizajn treninga

Sesija	Trajanje	Opis sesije	Ključne poruke i tačke učenja
Otvaranje seminara	30'	U uvodnoj sesiji, osim predstavljanja i dogovora o radu, potrebno je kroz dijalog sa grupom definisati klimatske promene i ključne rizike povezane sa njima	Predstavljanje učesnika i učesnica, dogovor o radu i predstavljanje ciljeva treninga.
Rodni stereotipi, rodne uloge i rodna (ne)ravnopravnost	20'	Vežba: „prava žena” - „pravi muškarac”	Osvetljavanje rodnih uloga
	60'	Nakon toga, učesnici/e, u malim grupama dobijaju listu rodno osetljivih podataka koji ukazuju na rodnu neravnopravnost, sa zadatkom da se identifikuju rodni stereotipi i njihovi socio-kulturni uzroci.	Uticaj rodnih stereotipa i obrazaca na svakodnevni život ljudi, ekonomski položaj, mogućnosti participacije i sl.
	30'	Predstavljanje osnovnih pojmova	„Pol” i „rod” Rodne uloge Rodne nejednakosti Rodni stereotipi Rodna ravnopravnost Gender mainstreaming / Urođnjavanje
Ključna rodna pitanja u klimatskim promenama	90'	Diskusija o rizicima koje nose klimatske promene, ublažavanje i adaptacija; Identifikacija potencijalnih uticaja klimatskih promena na žene; Film „Klimatske promene u Srbiji” i diskusija	Postoji uzročna povezanost između klimatskih promena i pola: (1) klimatske promene imaju tendenciju da pogoršaju postojeće rodne nejednakosti; (2) rodna neravnopravnost uslovljava veću ranjivost žena na negativne posledice klimatskih promena; (3) usaglašavanje razvoja sa borbom za klimatske promene ne sme reprodukovati postojeće neravnopravnosti.

Pravni okvir – šta to znači za nas?	60'	Prezentacija ključnih dokumenta vezanih za rodnu perspektivu u klimatskim promenama, kao ključnih dokumenata o ljudskim pravima i ravnopravnosti polova (CEDAW, Pekinška platforma za delovanje, Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost, Ustav Republike Srbije, Zakon o rodnoj ravnopravnosti, itd.) kao i za klimatske promene, odnosno onih aspekata koji se odnose na rodnu ravnopravnost u dokumentima i globalnim ciljevima u vezi sa održivim razvojem, zaštitom životne sredine i klimatskim promenama. Prezentacija dokumenata i glavnih obaveza sa zadatkom da učesnici/e identifikuju primer implementacije u razvoju politike.	Postoje značajne globalne inicijative i obaveze u vezi sa rodnom ravnopravnošću i uključivanje žena u odgovor na klimatske promene. Ključne obaveze odnose se na učešće u odlučivanju (uključujući i međunarodne i druge delegacije), kreiranje politika, posebno na lokalnom nivou i dostupnost znanja, finansijskih sredstava i informacija, kao i uključivanje rodni analiza, rodni pitanja i ciljeva u sve nacionalne i druge dokumente.
Rodna pitanja u klimatskim promenama/ adaptacija	30'	Pitanja za rad na primerima: Ključna rodna pitanja i njihove posledice. Učesnici/e izlistaju posledice klimatskih promena i uzroke koji im doprinose, i u drugom koraku identifikuju moguće rodne aspekte.	Rodna pitanja u odgovoru na katastrofe smanjenja rizika.
Rodna pitanja u klimatskim promenama / mitigacija	30'	Rad u malim grupama sa ciljem da se identifikuju rodni aspekti i mere koje je moguće preduzeti da se osigura ravnopravnost u održivoj energetici i u upravljanju prirodnim resursima.	Ključna rodna pitanja i moguće aktivnosti u odgovoru na klimatske promene.
Rodna pitanja u adaptaciji na klimatske promene	30'	Rad u malim grupama na primerima u oblasti poljoprivrede, urbanističkog planiranja i transporta.	Ključna rodna pitanja i moguće aktivnosti u odgovoru na klimatske promene.
Alati i mere uključivanje rodni pitanja	45'	Prezentacija ključnih alata za urodnavanje i njihov značaj i mogućnosti za primenu svakog u fazama kreiranja i sprovođenja politika na dva primera.	Integracija načela ravnopravnosti polova dodaje „ljudsko lice“ agendi o klimatskim promenama. Alati i metode za uključivanje rodne perspektive.

Uvođenje rodne perspektive u politike	45'	Prezentacija nivoa rodne perspektive u politikama i programima i vežba u malim grupama, na primerima politika i intervencija, sa zadatkom da se u predloženim oblastima izlistaju mogući rodno odgovorni ciljevi, aktivnosti i mere.	Formulisanje rodno odgovornih ciljeva i mera za unapređenje položaja žena i rodne ravnopravnosti.
Identifikacija mogućnosti za praktičnu primenu	30'	U malim grupama, učesnici/e identifikuju mogućnosti za urodnjavanje politika i programa u okviru svojih nadležnosti, odnosno konkretne akcije koje mogu primeniti.	Primeri mera i aktivnosti.
Zatvaranje i evaluacija seminara	20'	Popunjavanje evaluacionog upitnika i izlaznog testa.	Sumiranje utisaka i zatvaranje seminara.

